

Київський університет імені Бориса Грінченка

РОСТИКУС Надія Петрівна

УДК 37.016:81-028.31

**СИСТЕМА СИТУАЦІЙНИХ ВПРАВ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ
ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ**

13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова)

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Вашуленко Микола Самійлович,
Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, професор кафедри теорії і методики початкової освіти, академік НАПН України.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Климова Катерина Яківна,
Житомирський державний університет імені Івана Франка, завідувач кафедри лінгвометодики та культури фахової мови;

кандидат педагогічних наук, доцент
Дубовик Світлана Григоріївна,
Київський університет імені Бориса Грінченка, доцент кафедри початкової освіти.

Захист дисертації відбудеться «___» березня 2019 р. о 12 годині 15 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.133.05 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Тимошенка, 13-Б.

Автореферат розіслано «___» лютого 2019 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Р. С. Дружененко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Стратегічний розвиток сучасної української держави, позначений маркерами реформування, технологізації, євроінтеграції, конкурентоспроможності, зумовлює оптимізацію освітнього процесу, що орієнтує на суспільно активну і суспільно значущу особистість зі сформованими якостями комунікабельності, презентабельності, самодостатності, креативності, адаптивної здатності.

З метою забезпечення ефективного освітнього простору здійснюються важливі реформи, посилюються вимоги й реалізуються нові підходи до розвитку особистості учня початкових класів, закладені у національній системі освіти і визначені у державних документах щодо реформування мовної освіти в Україні (Конституція України, закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», «Про мови», Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті).

Сучасна парадигма мовної підготовки учнів початкової школи характеризується різноаспектністю навчальних проектів, серед яких формування діалогічного мовлення, що передбачає вироблення елементарних умінь комунікативної поведінки на засадах культури мовлення та етики спілкування.

Активне залучення ситуаційних вправ на уроках української мови для формування діалогічної компетентності активізує процес пізнавальної діяльності учнів, зміцнює їхню мотивацію до навчання, забезпечує належний рівень мовленнєво-комунікативної грамотності, навчає змалечку робити свідомий життєвий вибір і нести відповідальність за нього.

Інтерес науковців до проблеми розвитку мовлення учнів 1 – 4 класів у теорії педагогічної думки підтверджують наукові праці В. Бадер, І. Беха, О. Біляєва, Л. Варзацької, М. Вашуленка, О. Вишник, С. Гірняк, С. Дорошенка, С. Дубовик, Т. Зенченко, А. Зиммельдінової, В. Каліш, А. Каніщенко, Г. Лещенко, А. Ляшкевич, О. Мельничайко, С. Омельчука, Л. Паламар, М. Пентилук, О. Петрук, К. Пономарьової, О. Прищепи, О. Савченко, Л. Скуратівського, О. Хорошковської та ін.; проблему розвитку діалогічного мовлення розглянуто в лінгводидактичних студіях С. Дубовик, Л. Левіної, Е. Палихати, О. Петрик, І. Раєвської, О. Скаковської, Л. Соловець, Л. Шевцової, Г. Шелехової та ін.; концептуальні засади розвитку мовлення у процесі роботи з текстом висвітлено в дослідженнях Н. Будій, Л. Варзацької, А. Гамзи, І. Головка, Л. Шевчук, Н. Янко та ін.; вплив психофізичного розвитку на становлення мовленнєвої особистості школяра висвітлено у працях М. Жинкіна, Г. Костюка, В. Котирло, О. Кочерги, О. Леонтєва, М. Львова, І. Синиці.

Пріоритетність компетентнісного, комунікативного, особистісно орієнтованого, ситуаційного підходів до навчання української мови уможлиблює новий погляд на проблему формування діалогічного мовлення. Компетентнісний підхід зорієнтовує на практичний складник змісту навчання української мови, а в межах нашого дослідження – на формування діалогічної компетентності учнів початкової школи як першочергового завдання й умову успішної життєдіяльності.

Комунікативний підхід до формування діалогічного мовлення засобом ситуаційних вправ сприяє зосередженості на мовленнєвому рівні, розумінні ролі виучуваних мовних засобів у досягненні мети спілкування. Особистісно орієнтований підхід до формування діалогічного мовлення забезпечує використання системи ситуаційних вправ як механізму суб'єктивного пізнання світу, розвитку інтелектуальної і духовної сфери, індивідуальних здібностей кожного учня. Ситуаційний підхід передбачає специфічну організацію освітнього процесу з урахуванням етапів формування комунікативної діяльності – від сприйняття співбесідника шляхом оцінювання обставин до висловлення думок відповідно до ситуації спілкування.

Спостереження за навчанням української мови показали, що розвиток діалогічного мовлення в початкових класах часто є пріоритетом спеціальних уроків, які проводяться один раз у два тижні, тому опанування його школярами – процес досить складний, позбавлений системності, не завжди керований з огляду на слабку взаємодію між змістовим, мотиваційним й операційним компонентами. Аналіз наукових досліджень засвідчив, що окремі аспекти проблеми розвитку діалогічного мовлення учнів 1 – 4 класів потребують подальшого розв'язання. Визначити й обґрунтувати оптимальні підходи до розвитку діалогічного мовлення учнів 1 – 4 класів для забезпечення належного рівня формування й розвитку їхньої діалогічної компетентності нині є **актуальною** проблемою, що і зумовило вибір теми дослідження: **«Система ситуаційних вправ як засіб формування діалогічного мовлення учнів початкових класів»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження пов'язане з науковою проблематикою досліджень кафедри теорії і методики початкової освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка «Підготовка майбутніх учителів початкових класів до формування у молодших школярів ключових і предметних компетентностей» (№ держреєстрації – 0113U000472) і пов'язане із завданнями, визначеними чинними програмами для початкової загальноосвітньої школи (1 – 4 класи) у світлі вимог Національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті, Концепції «Нова українська школа».

Тему дослідження затверджено вченою радою Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (протокол № 8 від 03 лютого 2016 року), узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук при НАПН України (протокол № 3 від 29 березня 2016 року).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити й експериментально перевірити ефективність системи ситуаційних вправ як засобу формування діалогічного мовлення учнів початкових класів у процесі опрацювання лексико-граматичного матеріалу на уроках української мови.

Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання таких завдань:

1. Визначити теоретико-методологічні засади дослідження і на цій основі розкрити й уточнити сутність базових понять.
2. Обґрунтувати продуктивність навчання діалогічного мовлення з погляду інтегрування компетентнісного, комунікативного, особистісно орієнтованого і

ситуаційного підходів.

3. Проаналізувати зміст навчально-методичного забезпечення з проблеми розвитку діалогічного мовлення учнів 1 – 4 класів.

4. Вивчити стан ситуаційно-діалогічної діяльності учнів на уроках української мови в початкових класах.

5. Розробити й експериментально перевірити ефективність системи поетапного впровадження ситуаційних вправ як засобу формування діалогічного мовлення учнів початкових класів у процесі вивчення лексико-граматичного матеріалу.

Об'єкт дослідження – розвиток діалогічного мовлення учнів початкових класів на уроках української мови.

Предмет дослідження – система ситуаційних вправ задля формування в учнів 1 – 4 класів діалогічної компетентності у процесі вивчення лексико-граматичного матеріалу.

Теоретико-методологічною основою дослідження є концептуальні положення філософії освіти (В. Андрущенко, Г. Васянович, І. Зязюн, В. Кремень, В. Огнев'юк та ін), психологічні і психолінгвістичні розвідки з проблеми комунікативної діяльності (М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтьєв, І. Синиця та ін.), мовознавчі теорії про діалектичну єдність мислення, мови і мовлення, природу і функції мови (Ф. Бацевич, Л. Виготський, Ю. Кисленко, М. Кочерган, В. Русанівський та ін.), культуру спілкування (З. Бакум, Н. Голуб, М. Грицин, С. Караман, К. Климова, О. Кучерук, О. Лобчук, Е. Палихата, К. Пономарьова, О. Скаковська, М. Стахів, І. Хом'як, О. Яцук та ін.), педагогічні й лінгводидактичні праці з проблеми компетентнісного, комунікативно-діяльнісного, особистісно орієнтованого навчання (З. Бакум, І. Бех, Н. Бібік, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Кучерук, О. Пометун, Н. Лавринченко, Г. Лещенко, К. Пономарьова, С. Омельчук, О. Савченко та ін.), а також методики розвитку мовлення учнів (В. Бадер, А. Богущ, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Дубовик, А. Зимильдінова, О. Мартіна, Л. Наконечна, М. Орап, С. Омельчук та ін.), зокрема ситуаційну діалогічну діяльність (Г. Лещенко, Е. Палихата, О. Селіванова, Л. Шевцова та ін.)

Для розв'язання поставлених завдань використовувалися такі **методи дослідження**:

– *теоретичні*: вивчення освітніх нормативних документів, аналіз і синтез лінгвістичної, лінгводидактичної, психолого-педагогічної літератури для визначення теоретико-методологічних засад дослідження; узагальнення і систематизація наукових положень з проблеми для розроблення системи ситуаційних вправ діалогічного спрямування на початковому етапі навчання української мови;

– *емпіричні*: спостереження за освітнім процесом у початкових класах для збору первинної інформації; спостереження, бесіди, анкетування, тестування з метою визначення рівнів розвитку діалогічного мовлення учнів; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний і контрольний етапи) – задля перевірки ефективності розробленої експериментальної системи ситуаційних вправ;

– *статистичні*: кількісний і якісний аналіз експериментальних даних, порівняльна характеристика результатів експерименту (метод перевірки статистичних гіпотез за критерієм узгодженості К. Пірсона (χ^2) – з метою перевірки ефективності запропонованої системи ситуаційних вправ.

Наукова новизна здобутих результатів. Наукова новизна полягає в тому, що *вперше обґрунтовано* теоретико-методологічні передумови опанування діалогічного мовлення учнями початкових класів на засадах компетентнісного, комунікативного, особистісно орієнтованого та ситуаційного підходів; *розкрито й уточнено* сутність базових понять дослідження: «діалог», «діалогічне мовлення», «діалогічна компетентність», «ситуаційна вправа», «система ситуаційних вправ»; *запропоновано* поняття «формування діалогічного мовлення учнів 1 – 4 класів»; *проаналізовано* засоби розвитку діалогічного мовлення учнів 1 – 4 класів з урахуванням вимог концепції «Нова українська школа»; визначено й обґрунтовано етапи опанування діалогічного мовлення учнями початкових класів; *розроблено й впроваджено* в освітній процес систему ситуаційних вправ з метою поетапного формування діалогічного мовлення учнів початкових класів; *подальшого розвитку* набули концепції навчання української мови на засадах компетентнісного, комунікативного й особистісно орієнтованого підходів.

Практичне значення наукових результатів полягає в можливості застосування наукових положень і висновків дослідження в освітній діяльності вчителів; використання розробленої системи ситуаційних вправ на уроках української мови в початкових класах сприяє засвоєнню учнями лінгвістичних знань, поетапному формуванню правильного, логічного, виразного, комунікативно доречного діалогічного мовлення учнів.

Достовірність результатів дослідження забезпечується теоретико-методологічною обґрунтованістю розробленої експериментальної системи ситуаційних вправ, впровадженням її у практику освітнього процесу, аналізом здобутих результатів за допомогою статистичних методів оброблення даних (метод перевірки статистичних гіпотез за критерієм узгодженості К. Пірсона (χ^2)).

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі Навчально-виховного комплексу «Буська загальноосвітня школа І ступеня – гімназія-інтернат імені Євгена Петрушевича при Львівському національному університеті імені Івана Франка» (довідка від 02.02.2018; № 22), Івано-Франківського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітня школа-ліцей № 23 Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника» (довідка від 28.02.2018; № 101), Середньої загальноосвітньої школи № 87 м. Львова (довідка від 01.03.2018; № 01-21/54), Івано-Франківської загальноосвітньої школи І ступеня № 26 (довідка від 06.03.2018; № 23), Львівського національного університету імені Івана Франка (довідка від 12.03.2018; № 1077-Н), Комунальної організації (установи, закладу) «Шосткинська спеціалізована школа І – III ступенів № 1 Шосткинської міської ради Сумської області» (довідка від 22.03.2018; № 100), Середньої загальноосвітньої школи № 54 м. Львова (довідка від 08.06.2018; № 274), Глухівської загальноосвітньої школи І – III ступенів № 6 (довідка від 13.06.2018; № 371).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження висвітлено в доповідях і повідомленнях на науково-практичних конференціях і семінарах різних рівнів, зокрема *міжнародних*: «Глухівські наукові читання – 2015» (м. Глухів, 25-27 листопада 2015 року); «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти» (м. Кам'янець-Подільський, 14-15 квітня 2016 року); «Актуальні проблеми початкової освіти та інклюзивного навчання у світлі євроінтеграції» (м. Львів, 12-13 травня 2016 року); «Глухівські наукові читання – 2016» (м. Глухів, 27-29 вересня 2016 року); «Саłożyciowe uczenie się – obszary, nurty, tendencje» (m. Kielce, 4-5 kwietnia 2017 roku); «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти» (м. Кам'янець-Подільський, 6-7 квітня 2017 року); «Якісна освіта в Україні: тенденції, проблеми, перспективи» (м. Чернівці, 26-28 жовтня 2017 року); «Глухівські наукові читання – 2017. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» (м. Глухів, 4-6 грудня 2017 року); «Використання медіа-технологій у підготовці вчителів: європейський та вітчизняний досвід» (м. Глухів, 22 лютого 2018 року); «Актуальні проблеми початкової освіти та інклюзивного навчання» (м. Львів, 3-4 травня 2018 року); *міжнародних конгрессах*: «Іван Франко: Я єсть пролог...» (м. Львів, 22-24 вересня 2016 року); *всукраїнських*: «The 21st Century Challenges in Education and Science» (s. Hlukhiv, 14 april 2016 year); «Сіверщина. Від столиці до столиці» (м. Глухів–Батурин, 20-23 травня 2016 року); «Формування соціокультурної компетентності вчителя: зміст, традиції, інновації» (м. Глухів, 29–30 вересня 2016 року); «The 21st Century Challenges in Education and Science» (s. Hlukhiv, 20 april 2017 year); «Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи», (м. Суми, 27-28 квітня 2017 року); «Формування громадянськості як якості особистості засобами освітньої діяльності: реалії, проблеми та перспективи» (м. Глухів, 28–29 вересня 2017 року); *звітних науково-практичних*: «Звітна наукова конференція Львівського національного університету імені Івана Франка за 2015 рік» (м. Львів, 4-5 лютого 2016 року); «Реалізація євроінтеграційної стратегії у наукових дослідженнях» (м. Глухів, 17-19 лютого 2016 року); «Звітна наукова конференція Львівського національного університету імені Івана Франка за 2016 рік» (м. Львів, 2-3 лютого 2017 року); «Інтеграція науки і освіти: компетентнісний підхід» (м. Глухів, 27-28 лютого 2017 року); «Звітна наукова конференція Львівського національного університету імені Івана Франка за 2017 рік» (м. Львів, 22-23 лютого 2018 року); «Молодіжна наука в контексті нової української школи» (м. Глухів, 13-15 березня 2018 року); *регіональних теоретико-практичних семінарах*: «Наступність дошкільної та початкової освіти в контексті соціальної мобільності» (м. Львів, 20 січня 2017 року); *кафедральних науково-практичних семінарах*: «Міжпредметні зв'язки в початковій та дошкільній освіті: проблеми, пошуки, інновації» (м. Львів, 2 грудня 2015 року); *семінарах-тренінгах*: «Розвиток громадянських компетентностей в Україні – DOCCU» (м. Ірпінь, лютий – квітень 2018 року).

Особистий внесок автора. Викладені в дисертації наукові результати здобуто самостійно. У спільній статті з О. Луцинською автору належить обґрунтованість проблеми використання діалогічних ситуацій на уроках української мови в початкових класах із метою формування діалогічної

компетентності учнів початкових класів. Ідеї співавторів у дисертації не використано.

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 19 публікаціях. З-поміж них: 1 розділ у колективній монографії, 4 статті у фахових виданнях України (із них 1 внесена до бази даних INDEX COPERNIKUS), 1 – у зарубіжному виданні, 4 – в інших наукових виданнях, 9 тез наукових конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який містить 280 найменувань (із них 4 іноземні), додатків. Повний обсяг дисертації становить 368 сторінки (із них 182 сторінки основного тексту). Текстову частину проілюстровано 14 таблицями, 20 рисунками.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, окреслено теоретичні засади, сформульовано мету і завдання, визначено об'єкт і предмет роботи, описано методи, розкрито наукову новизну, практичне і теоретичне значення дослідження, подано відомості про апробацію і впровадження розробленої експериментальної системи ситуаційних вправ, подано дані про публікації автора, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі – **«Теоретичні засади формування діалогічного мовлення учнів початкових класів засобом ситуаційних вправ»** – висвітлено теоретико-методологічні засади формування діалогічного мовлення учнів початкових класів на основі компетентнісного, комунікативного, особистісно орієнтованого, ситуаційного підходів; проаналізовано й уточнено зміст базових понять; систематизовано наукові положення про засоби навчання української мови, зокрема засоби формування діалогічного мовлення учнів 1 – 4 класів; здійснено аналіз чинних програм і підручників з української мови.

Аналіз спеціальної літератури дав змогу стверджувати, що важливе місце в наукових дослідженнях з методики навчання української мови належить формуванню діалогічного мовлення учнів початкових класів, застосуванню принципу ситуаційності й ситуаційних вправ на уроках української мови (О. Гончарук, С. Копелюк, Ю. Лелюх, Г. Лещенко, В. Трунова, Л. Шевцова, Г. Шелехова та ін.). Проте в науковій літературі простежується епізодичність дослідження проблеми використання ситуаційних вправ як систематичного процесу з метою формування діалогічного мовлення учнів 1 – 4 класів.

У наукових розвідках ситуаційні вправи розглянуто як проблемні ситуації, ситуації успіху, ситуаційні ролі, навчально-мовленнєву діяльність, мовленнєво-ситуативні завдання, засіб мотивації у процесі навчання та як засіб розвитку мовлення учнів 5 – 7 класів (І. Білоусенко, І. Большакова, Л. Галаєвська, О. Глазова, А. Клименко, Р. Ключ, Н. Котух, Н. Коченгіна, Г. Лещенко, О. Медведюк, О. Петрик, О. Прищепа, В. Трунова, В. Явір, Л. Шевцова).

У розділі проаналізовано й уточнено зміст базових понять дослідження. Зокрема, *діалог* в науковій літературі висвітлено як цілісне висловлення (текст), складниками якого є діалогічні єдності, які складаються із доцільно поєднаних слів

у реченнях; під *діалогічним мовленням* розуміємо сукупність тематично об'єднаних фрагментів мовлення і мікроситуацій, тісно пов'язаних між собою, які становлять єдине смислове і структурне ціле; *ситуаційну вправу* розглянуто як вправу, штучно змодельовану в умовах шкільного навчання відповідно до певних (бажано актуальних і максимально наближених до природних) ситуацій спілкування, які спонукають учнів до створення діалогічних або монологічних висловлень; *систему ситуаційних вправ* представлено як сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених вправ, об'єднаних спільною метою (формування діалогічного мовлення учнів у змодельованих навчальних ситуаціях спілкування), виконання яких є системним. Запропоновано поняття *формування діалогічного мовлення учнів початкових класів* як постійний і систематичний процес набуття учнями *діалогічної компетентності*, що залежить від певних обставин і виявляється в конкретній ситуації.

З огляду на характеристику базових понять дослідження проаналізовано місце і роль компетентнісного, комунікативного, особистісно орієнтованого й ситуаційного підходів до формування діалогічної компетентності учнів початкових класів, реалізацію принципу диференціації завдань й індивідуального підходу до навчання учнів 1 – 4 класів. У наукових дослідженнях компетентнісний підхід до навчання розглядають як такий, що має за мету формування компетентностей, зорієнтованість на результат (Н. Бібік, Н. Голуб, С. Караман, Л. Калмикова, Г. Калмиков, Н. Лавринченко, Г. Лещенко, К. Пономарьова, О. Савченко та інші); комунікативний підхід передбачає засвоєння мови у процесі спілкування (І. Брильова, С. Гірняк, О. Леонт'єв, О. Петрук, М. Стахів та інші); особистісно орієнтований підхід до навчання розуміємо як взаємозалежність тих принципів, методів, прийомів, засобів і форм, які максимально сприяють досягненню успіху в освітньому процесі завдяки врахуванню індивідуальних потреб і можливостей кожного учня зокрема й учнівського колективу загалом (І. Бех, Л. Варзацька, Т. Губанова, В. Сухомлинський та ін.). Схарактеризовано компоненти готовності дитини до навчання у школі з погляду розвитку діалогічного мовлення (фізичний, соціально-психологічний, особистісний, інтелектуальний).

Формування діалогічного мовлення учнів початкових класів у дослідженні розглянуто на основі компетентнісного, комунікативного, особистісно орієнтованого підходів до навчання, що уможливило виокремлення необхідних мовно-мовленнєво-комунікативних знань, умінь і навичок для розв'язання діалогічних ситуацій. З огляду на це *мовну компетентність* визначено як здатність використовувати знання про мовні одиниці та явища у процесі усного й писемного діалогічного мовлення; *мовленнєва компетентність* є основою мовної освіти, виявляється в умінні сприймати, розуміти й відтворювати сприйняту (на слух або під час читання) інформацію, висловлювати в усній формі свої думки, обґрунтовувати їх; *комунікативну компетентність* розглянуто як сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами – ровесниками, знайомими і незнайомими, а також знань щодо вербальних і невербальних засад інтегрування, умінь ефективного застосування їх у конкретному спілкуванні в ролі як адресанта, так і адресата, передбачає породження оригінального діалогічного мовлення, а не відтворення або складання висловлення за зразком.

Проаналізовано основні засоби формування діалогічної компетентності учнів 1 – 4 класів: слово вчителя, яке в опануванні діалогічного мовлення виконує роль засобу навчання і зразка для наслідування; таблиці, пам'ятки, сучасні засоби навчання (мультимедійна дошка, ноутбук із підключенням до телевізора, екрана, аудіо- і відеозаписи), підручники, навчальні посібники, ілюстрації, ситуаційні картки. Запропоновано варіанти ситуаційної допомоги учням відповідно до рівнів їхньої навченості. Визначено і проаналізовано труднощі, з якими стикається педагог під час організації навчання й контролю за формуванням діалогічної компетентності учнів початкових класів (обмеженість у часі, велика кількість учнів у класі, відсутність системи окремих уроків та системи методичних матеріалів із розвитку діалогічного мовлення).

За результатами аналізу змісту навчально-методичного забезпечення з української мови для 2 – 4 класів, конспектів уроків учителів, спостереження на уроках української мови встановлено: більшість завдань і вправ мають комунікативне навантаження, проте з формування діалогічного мовлення цей показник дещо нижчий, що спричинено обмеженою кількістю годин і необхідним програмовим матеріалом для вивчення української мови, вимогами до обсягу підручників у початкових класах. З огляду на це робота з формування навичок діалогічного мовлення не обмежується уроками розвитку мовлення, а потребує систематичного продовження на аспектних уроках української мови.

У другому розділі – **«Теорія і практика формування діалогічного мовлення учнів початкових класів засобом ситуаційних вправ»** – схарактеризовано навчально-мовленнєву ситуаційну діяльність у модусі формування діалогічної компетентності, запропоновано етапи опанування діалогічного мовлення учнями початкових класів, представлено систему ситуаційних вправ для вироблення в учнів діалогічного мовлення у процесі вивчення лексико-граматичного матеріалу.

У розділі розглянуто вибір предмета розмови, формування потреби спілкування, урахування індивідуальних особливостей і потреб учня як структурних компонентів навчально-мовленнєвої діалогічної діяльності учнів; проаналізовано види діалогів залежно від їхньої мети й обставин: діалог-прохання, діалог-вибачення, діалог-пропозиція, діалог-побажання, діалог-пояснення, діалог-розпитування.

Відповідно до етапів оволодіння основ наук у початковій школі, й української мови зокрема, у розділі охарактеризовано етапи опанування діалогічного мовлення учнями початкових класів, які стали підґрунтям розробленої експериментальної системи: *розрізнення діалогічного тексту (1 – 2 класи)* – з метою формування умінь відрізнити діалогічний текст від монологічного, сприймаючи його на слух; *аналіз будови й особливостей діалогічного тексту (1 – 4 класи)* – для розширення уявлень про графічний образ діалогу, про послідовність реплік співрозмовників, співвідношення репліки і конкретного мовця; *використання позамовних засобів під час читання/розігрування діалогів (1 – 4 класи)* – для усвідомлення учнями ролі інтонаційного вираження синтаксичних конструкцій, впливу позамовних засобів на результат спілкування; *складання запитань і відповідей на них (1 – 4 класи)* – для формування умінь ставити запитання й відповідати на них, що в основі становить діалогічну єдність; *редагування, доповнення діалогу (2 – 4 класи)* – на

репродуктивному, конструктивному і творчому рівнях для аналізу цілісного діалогічного висловлення; *перебудова монологічного висловлення в діалогічне (2 – 4 класи)* – для усвідомлення різниці між монологом і діалогом у процесі створення власних текстів; *орієнтування в ситуації та умовах спілкування (2 – 4 класи)* – для формування усвідомленості основних складників діалогічної діяльності; *складання діалогів за сюжетним зображенням (2 – 4 класи)* – для створення власних діалогічних висловлень з опорою на сюжетний малюнок; *складання діалогів за описаною ситуацією (2 – 4 класи)* – для створення власного діалогу відповідно до ситуації спілкування.

У ситуаційних картках зазначено такі структурні компоненти: завдання, учасники діалогу, місце, ситуація, мета спілкування, мовленнєво-комунікативні завдання (дотримуватися правил спілкування, правильно звертатися до співрозмовника, уживати слова ввічливості, уживати запропоновані у картці слова, дотримуватися відповідної інтонації, доречно використовувати міміку і жести). У розробленій системі вправ реалізуються вміння, які є спільними для всіх ключових компетентностей, а саме: читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно й письмово, критичне й системне мислення, творчість, ініціативність, здатність логічно обґрунтовувати позицію, уміння керувати емоціями, оцінювати ризики, ухвалювати рішення, розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами.

У процесі дослідження розроблено лінгводидактичну модель формування діалогічного мовлення учнів початкових класів засобом ситуаційних вправ (рис.1) як зразок реалізації змісту розробленої експериментальної системи. Побудова моделі передбачає мету, підходи, принципи (загальнодидактичні: науковості, доступності, наочності, наступності, послідовності, систематичності, індивідуалізації, диференціації; лінгводидактичні: єдності розвитку мислення і мовлення, зв'язку роботи з розвитку мовлення і вивчення лексико-граматичного матеріалу, розвитку чуття мови), методи (традиційні: наочні, словесні, практичні; діалогічні); прийоми, засоби, форми співпраці, критерії й рівні діалогічної компетентності, чинники, які впливають на формування діалогічного мовлення учнів; дидактичні умови, періоди й етапи опанування діалогічного мовлення учнями початкових класів, класифікацію ситуаційних вправ у системі.

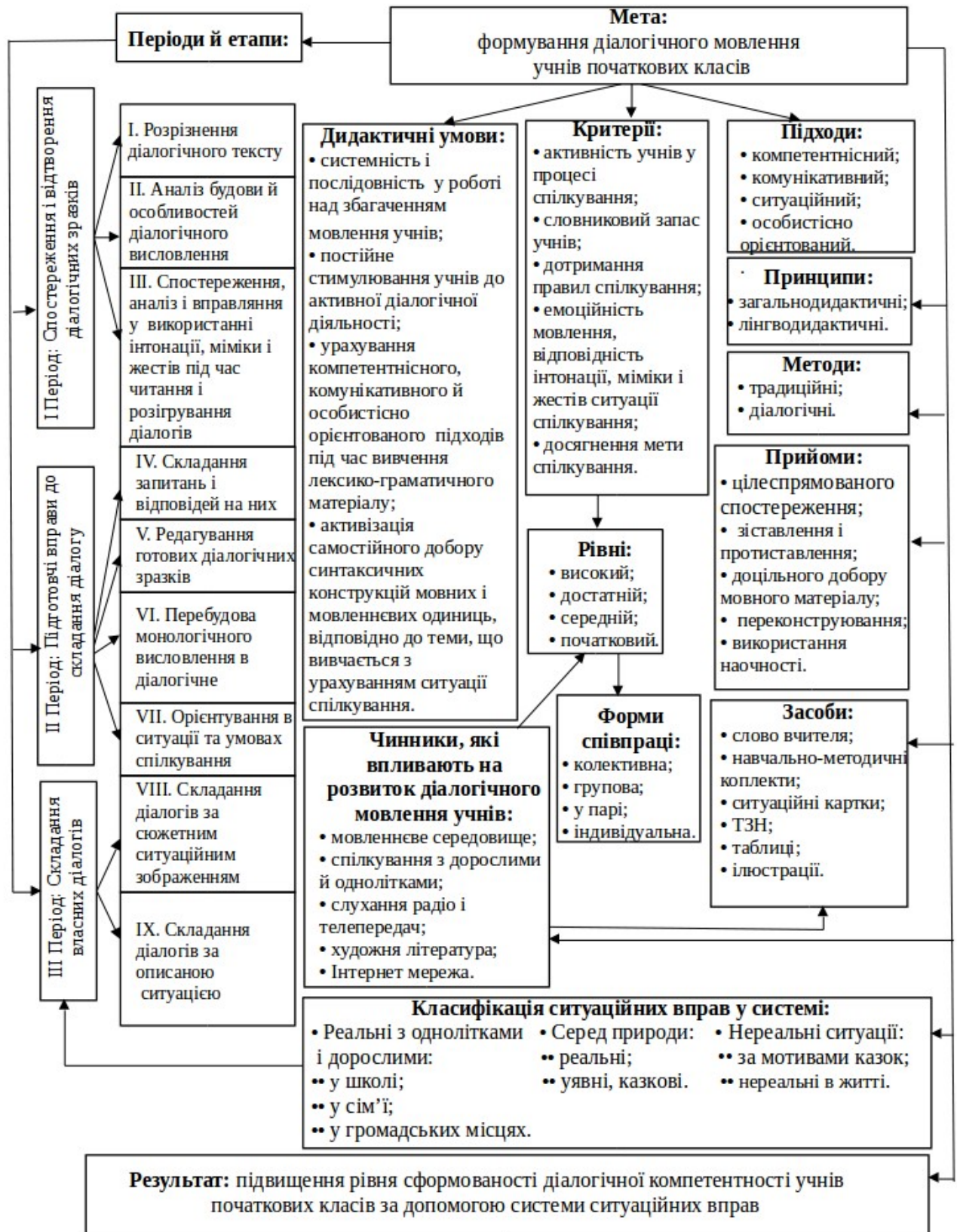

Рис. 1 Лінгводидактична модель формування діалогічного мовлення учнів початкових класів засобом ситуаційних вправ

У третьому розділі – «Експериментально-дослідне навчання за розробленою системою ситуаційних вправ» – подано здобуті результати впроваджені в освітній процес системи ситуаційних вправ для формування діалогічного мовлення учнів початкових класів: схарактеризовано рівні розвитку діалогічного мовлення учнів, наведено кількісний і якісний аналіз експериментальних даних, подано порівняльну характеристику результатів експерименту за допомогою застосування методу перевірки статистичних гіпотез за критерієм узгодженості К. Пірсона (χ^2).

Експериментальне навчання з формування діалогічного мовлення учнів початкових класів засобом ситуаційних вправ охоплює:

— систему ситуаційних вправ із формування діалогічного мовлення учнів 1 – 4 класів у поєднанні із вправами в підручниках для організації дослідного навчання;

— методичні рекомендації щодо використання ситуаційних вправ для формування діалогічного мовлення учнів 1 – 4 класів засобом ситуаційних вправ (тематичні публікації в періодичних виданнях «Початкова школа», «Учитель початкових класів»).

В експериментальному дослідженні взяли участь 591 учень 1-го класу (2013 – 2014 н. р., 2015 – 2016 н. р.), 469 учнів 2-го класу (2014 – 2015 н. р., 2016 – 2017 н. р.), 597 учнів 3-го класу (2015 – 2016 н. р.), 464 учні 4-го класу (2016 – 2017 н. р.). Таким чином, розроблену експериментальну систему ситуаційних вправ апробовано: з 1-го по 4-ий класи (2013 – 2017 н. р.); з 1-го класу (2015 – 2016 н. р.) по 2-ий клас (2016 – 2017 н. р.) – для порівняння здобутих результатів у 1-му і 2-му класах у попередні роки; з 3-го класу (2015 – 2016 н. р.) по 4-ий клас (2016-2017 н. р.) – для порівняння здобутих результатів між тими класами, які навчалися за розробленою експериментальною системою ситуаційних вправ з 1-го по 4-ий класи, і класами, у яких розроблену експериментальну систему ситуаційних вправ розпочато тільки з 3-го класу.

Для оцінювання якості діалогічної компетентності учнів 1 – 4 класів у процесі дослідження визначено критерії та показники рівня їх сформованості:

1. Активність учнів у процесі спілкування: з високим рівнем навченості учень виступає ініціатором; з достатнім – підтримує тему розмови, інколи виступає ініціатором; із середнім – підтримує тему розмови, інколи відчуває труднощі із відповіддю на репліку; з початковим – не підтримує теми розмови, не орієнтується у мовленнєвій ситуації.

2. Словниковий запас учнів: з високим рівнем навченості в учня – багатий пасивний і активний словник; з достатнім – багатий словниковий запас; із середнім – недостатній активний словниковий запас; з початковим – бідний активний і пасивний словник.

3. Дотримання правил спілкування: мовлення учня з високим рівнем навченості відповідає всім нормам культури спілкування; з достатнім – мовлення виразне, проте учень інколи порушує правила спілкування; із середнім – мовлення невиразне; з початковим – мовлення невиразне, трапляються порушення у правилах спілкування.

4. Використання позамовних засобів відповідно до ситуації спілкування: для учня з високим рівнем навченості – позамовні засоби наявні і відповідають ситуації спілкування; з достатнім – позамовні засоби у процесі мовлення частково наявні; із середнім – позамовні засоби під час мовлення відсутні або не відповідають ситуації спілкування; з початковим – зоровий контакт, позамовні засоби під час мовлення відсутні.

5. Досягнення мети спілкування: учень з високим рівнем навченості – вправно будує діалог, чітко й логічно висловлює свою думку, аргументує її, володіє знаннями із запропонованої теми спілкування, переносить здобуті знання у нестандартні ситуації; з достатнім – будує діалог, дотримуючись зазначеної теми, мети і завдань, висловлюється достатньо чітко, аргументованість думки неповна, орієнтується у запропонованій темі розмови, проте не завжди може перенести здобуті знання у нестандартні ситуації; із середнім – будує діалог, дотримуючись зазначеної теми, мети і завдань, але не може висловитись достатньо чітко й аргументовано, орієнтується у запропонованій темі розмови, проте припускається окремих неточностей; з початковим – будує діалог, який не відповідає поставленим меті та завданням, не орієнтується у запропонованій темі спілкування.

Систему ситуаційних вправ для формування діалогічного мовлення учнів 1 – 4 класів побудовано з урахуванням того, якою мірою учні володіють діалогічними вміннями і навичками, їхніх вікових психофізіологічних особливостей. Такий підхід сприяв уточненню дидактичної мети, прогнозуванню труднощів у роботі й визначенню оптимальної кількості вправ конкретного типу на кожному етапі опанування діалогічного мовлення. Експериментальну систему ситуаційних вправ побудовано від аналізу і редагування зразка до створення власного висловлення.

На констатувальному етапі експерименту проведено анкетування (для визначення інтересів і захоплень учнів, у яких місцях вони часто бувають) серед учнів 2 – 4 класів, що дало можливість окреслити теоретико-практичне спрямування навчальних ситуаційних діалогів і їхні типологічні варіанти; учням запропоновано виконати вправи аналогічного типу до вправ контрольного етапу попереднього року навчання. Під час констатувального етапу експерименту встановлено, що розвиток діалогічного мовлення значної частини учнів початкових класів перебуває на низькому рівні.

На формувальному етапі експерименту апробовано систему ситуаційних вправ відповідно до класів навчання. Під час I періоду опанування діалогічного мовлення – *спостереження і відтворення діалогічних зразків за мотивами казок* (1 – 2 класи) – важливе місце відведено розвитку умінь відрізняти діалогічний текст від монологічного, сприймаючи його на слух, формуванню уявлень про графічний образ діалогу, про послідовність реплік співрозмовників, які репліки кому належать, спостереження і вправляння у використанні позамовних засобів спілкування. Вправи II періоду – *підготовчі вправи до складання діалогу* (2 – 3 класи) – спрямовані на формування умінь складати запитання і відповідати на поставлені запитання (вказівка про щось запитати, поставити запитання за змістом малюнка, поставити запитання з орієнтацією на готові відповіді на них), редагування, доповнення діалогу (відновлення послідовності реплік із відомих

учням казок, відновлення реплік з невідомого раніше діалогу з його попереднім прочитуванням, відновлення послідовності реплік із невідомого діалогу без попереднього прочитування, виправлення помилок, доповнення, удосконалення діалогу відповідно до стилю мовлення і мети висловлення), перебудова монологічного висловлення в діалогічне, орієнтування в ситуації та умовах спілкування. III період – *складання власних діалогів* (3 – 4 класи) спрямовано на продукування діалогів за сюжетним ситуаційним зображенням або за описаною ситуацією відповідно до класифікації ситуацій (реальні ситуації з однолітками, дорослими; серед природи; нереальні ситуації).

На контрольному етапі експерименту учні виконували вправи для діагностики сформованої компетентності: у 1 класі – визначити текст, у якому відбувається розмова, розіграти діалог між героями з відомої казки, запитати свого однокласника (учителя, повара в їдальні та ін.) про... ; у 2 класі – розіграти діалог між героями казки, запитати свого однокласника (бібліотекаря,) про..., сформулювати запитання до зазначених відповідей, перебудувати монологічний текст у діалогічний, виконати завдання із ситуаційної картки; у 3 – 4 класах – скласти і розіграти діалог на запропоновану тему, тестування.

Достовірність результатів дослідження підтверджено за допомогою методу перевірки статистичних гіпотез за критерієм узгодженості К. Пірсона (χ^2). Істотна динаміка приросту простежується в експериментальних класах, у яких опанування діалогічного мовлення засобом ситуаційних вправ здійснювалося в системі, починаючи з 1-го класу (таблиця 1).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз динаміки сформованості діалогічної компетентності учнів 1 – 4 класів на констатувальному і контрольному етапах експерименту (за критерієм Пірсона (χ^2))

Клас	1		2		3		3 (2015-16)		4		4 (2016-17)	
	Конст. %	Контр. %	Конст. %	Контр. %	Конст. %	Контр. %	Конст. %	Контр. %	Конст. %	Контр. %	Конст. %	Контр. %
1. Активність учнів у процесі спілкування	3,31	7,23	12,65	22,4	54,39	73,93	0,32	1,19	33,97	46,27	5,96	9,84
2. Словниковий запас учнів	0,08	2,26	1,54	6,15	12,03	17,68	0,52	3,14	21,56	32,46	5,87	8,79
3. Дотримання правил спілкування	0,16	0,78	0,11	5,26	3,73	12,05	0,41	1,07	12,88	34,08	5,85	9,33
4. Використання позамовних засобів	0,08	7,18	2,39	9,78	17,54	35,09	0,06	0,37	33,81	39,81	5,94	9,79
5. Досягнення мети спілкування	0,03	1,29	1,59	7,78	11,49	28,59	0,40	1,9	77,62	101,2	4,55	9,86

□ — відсутність змін; ■ — схильність до появи змін; ■ — істотні зміни.

За результатами педагогічного експерименту встановлено, що запропонована експериментальна система ситуаційних вправ для розвитку діалогічного мовлення учнів 1 – 4 класів є ефективною. Показники у класах, які навчалися за розробленою дослідною системою, значно відрізняються від показників у контрольних класах. Більше того, набагато вищі показники в тих експериментальних класах, які були залучені до експерименту з 1-го класу, на противагу тим класам, які навчалися за експериментальною системою з 3-го класу. Дослідження підтвердили, що однією з причин недосконалості учнівського мовлення є відсутність системності, послідовності у процесі оволодіння діалогічним мовленням.

ВИСНОВКИ

1. Методологічний ракурс запропонованої проблеми дав можливість глибокого різнобічного вивчення процесу формування діалогічного мовлення учнів сучасної школи загалом та учнів початкових класів зокрема. Аналіз наукових джерел із філософії, лінгвістики, психолінгвістики, психології, дидактики, лінгводидактики зумовив визначення й уточнення базових понять дослідження (діалог, діалогічне мовлення, діалогічна компетентність, ситуаційна вправа, система ситуаційних вправ). Останнє стало підґрунтям для осмислення поняття *формування діалогічного мовлення учнів початкових класів* як постійного і систематичного процесу набуття учнями діалогічної компетентності, що залежить від певних обставин і виявляється в конкретній ситуації.

2. У дисертації обґрунтовано ефективні підходи для формування діалогічного мовлення учнів початкових класів в інтегруванні із ситуаційним підходом: компетентнісний (зорієнтовує на практичний складник змісту формування діалогічної компетентності учнів початкової школи, засвоєння мови безпосередньо у спілкуванні, орієнтування в ситуації, меті й умовах спілкування), комунікативний (сприяє зосередженості на мовленнєвому рівні в напрямі від постановки комунікативної мети до вибору доцільних мовних і позамовних засобів задля досягнення результату), особистісно орієнтований підхід (передбачає розвиток індивідуальних здібностей кожного учня у процесі формування діалогічного мовлення).

3. Аналіз змісту навчально-методичного забезпечення показав достатній рівень загального комунікативного спрямування підручників і посібників з української мови для 2 – 4 класів, зошитів з розвитку мовлення, проте недостатньо виявилось навчального матеріалу з розвитку в учнів діалогічного мовлення. Виведено положення про доцільність інтегрування підходів до навчання у спроектованому векторі – особистісно орієнтованого, компетентнісного, комунікативного, ситуаційного – що відповідає сучасним вимогам до освітнього процесу та сприяє формуванню якісного рівня діалогічної компетентності на основі залучення системи ситуаційних вправ. Основним засобом навчання названо систему ситуаційних вправ у поєднанні з іншими сучасними засобами – дидактичним матеріалом (пам'ятки, підручники, навчальні посібники, ситуаційні

картки) ТЗН, наочністю (таблиці, схеми, малюнки, ілюстрації, репродукції, фотокартки, предмети суспільного вжитку тощо).

4. Вивчення педагогічного феномену навчальної ситуаційно-діалогічної діяльності учнів на уроках української мови в початкових класах сприяло диференціації умов її реалізації, а саме: вибір предмета розмови (орієнтованість у ситуації спілкування як розуміння, про що відбуватиметься розмова; форма представлення; конкретність); формування потреби спілкування (мотивація; урахування життєвого досвіду учнів; розгляд предмета спілкування в різних ситуаціях; посилення складності навчальних вправ); урахування індивідуальних особливостей і потреб кожного учня.

5. Визначено й обґрунтовано етапи опанування діалогічного мовлення учнями 1 – 4 класів засобом ситуаційних вправ у процесі вивчення лексико-граматичного матеріалу: *розрізнення діалогічного тексту (1 – 2 класи); аналіз будови й особливостей діалогічного тексту (1 – 4 класи); використання позамовних засобів під час читання/розігрування діалогів (1 – 4 клас); складання запитань і відповідей на них (1 – 4 класи); редагування, доповнення діалогу (2 – 4 класи); перебудова монологічного висловлення в діалогічне (2 – 4 класи); орієнтування в ситуації та умовах спілкування (2 – 4 класи); складання власних діалогів за сюжетним ситуаційним малюнком (2 – 4 класи); складання власних діалогів за описаною ситуацією (2 – 4 класи)*. Результати проведеного експериментального дослідження в 1 – 4 класах дають підстави стверджувати, що розроблена система ситуаційних вправ є ефективною, сприяє збагаченню лексичного запасу учнів, формуванню вмінь будувати речення й діалогічні висловлення, досягаючи мети спілкування, має науково-методичну цінність, тому є доцільною для впровадження в освітній процес як на уроках української мови, так і на уроках з інших навчальних предметів. Ефективність застосування розробленої системи ситуаційних вправ перевірено за допомогою застосування методу перевірки статистичних гіпотез за критерієм узгодженості К. Пірсона (χ^2).

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів роботи з розвитку діалогічного мовлення засобом ситуаційних вправ, що зумовлює потребу в її подальших розвідках. Наступними кроками до вирішення проблеми може бути підготовка і публікація методичних посібників, робочих зошитів для 2 – 4 класів, за якими учні зможуть під керівництвом вчителя створювати і розігрувати ситуаційні діалоги на уроках української мови і літературного читання та позаурочній виховній роботі.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

Розділ у колективній монографії

1. Ростикус Н. Особливості структури уроків української мови в початкових класах. Актуальні проблеми педагогічної освіти: соціокультурний вимір: монографія. М. І. Олійник, Н. І. Мачинська, А. Ю. Войтович. Львів: ФОП Кепещук П. М., 2018. С. 294–311.

Публікації у фахових виданнях України

2. Лущинська О. В., Ростикус Н. П. Використання мовленнєвих ситуацій та інтерактивної дошки на уроках розвитку зв'язного мовлення. *Вісник Львівського університету. Сер. педагогічна*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. Вип. 31. С. 272–278.

3. Ростикус Н. Мовленнєво-комунікативна готовність дітей до навчання української (рідної) мови в початковій школі. *Гірська школа Українських Карпат*. 2016. № 15. С. 198–202.

4. Ростикус Н. П. Аналіз компонентів ситуаційної діалогічної діяльності учнів на уроках української мови в початкових класах [Електронний ресурс]. *Науковий вісник Донбасу*. 2018. № 1 – 2. – URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/.PDF>

5. Ростикус Н. П. Проблеми наукового підходу щодо реформування початкової мовної освіти. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка: зб. наук. праць / ред. кол.: О. І. Курок (відп. ред.) та ін.* Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2017. Вип. 33. С. 267–279.

Публікації в міжнародних виданнях

6. Rostykus N. Działalność werbalnie-komunikacyjna uczniów młodszego wieku szkolnego w środowisku edukacyjnym i społecznym. *Całozyciowe uczenie i stawianie się: perspektywa teoretyczno–praktyczna / redakcja naukowa: Chabior A., Krawczyk-Blicharska M., Kowalski S.* Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2018. S. 357–364.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Ростикус Н. Засоби формування діалогічного мовлення на уроках української мови в початкових класах. *Матеріали IV Міжнародної інтернет-конференції молодих учених і студентів 27–29 вересня 2016 року*. Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2016. С. 29–32.

8. Ростикус Н. П. Мовленнєво-комунікативна готовність до навчання української мови в контексті наступності дошкільної та початкової освіти *Наступність дошкільної та початкової освіти в контексті соціальної мобільності: матеріали теоретико-практичного семінару 20 січня 2017 р.* Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. С. 161–163.

9. Ростикус Н. П. Навчально-мовленнєва комунікативна діяльність учнів початкових класів на уроках української мови. *Матеріали звітних наукових конференцій факультету педагогічної освіти*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. Вип. 2. С. 39–40.

10. Ростикус Н. П. Розвиток зв'язного мовлення учнів початкових класів засобами ситуативних вправ. *Матеріали звітних наукових конференцій факультету педагогічної освіти*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. Вип. 1. С. 30–33.

11. Ростикус Н. П. Ситуативні вправи як засіб формування діалогічного мовлення молодших школярів. *Глухівські наукові читання – 2015. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук*: зб. матеріалів V Міжнародної інтернет-конференції молодих учених і студентів 25-27 листопада 2015 року. Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2016. С. 40–44.

12. Ростикус Н. П. Ситуаційні вправи в умовах реалізації концепції Нової української школи. *Збірник тез III Міжнародної науково-практичної конференції*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. С. 85-87.

13. Ростикус Н. П. Тенденції становлення мовленнєво-комунікативної особистості молодшого школяра. *Матеріали звітних наукових конференцій факультету педагогічної освіти*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. Вип. 3. С. 57–59.

14. Ростикус Н. П. Як навчати діалоги складати? Методика формування діалогічного мовлення молодших школярів. *Учитель початкової школи*. 2018. № 1. С. 16–19.

15. Ростикус Н. Система вправ із розвитку зв'язного діалогічного мовлення молодших школярів. *Початкова школа*. 2018. № 6. С. 20-25.

16. Ростикус Н. Система вправ із розвитку зв'язного діалогічного мовлення молодших школярів. *Початкова школа*. 2018. № 7. С. 23–28.

17. Ростикус Н. Ситуативні вправи на основі спостережень серед природи. *Початкова школа*. 2017. № 6. С. 5–9.

18. Rostykus N. P. L'apprentissage discursive et communicative de la langue ukrainienne maternelle par les élèves de la première classe. *The 21st Century Callenges in Education and Science*: зб. матеріалів Науково-педагогічних читань молодих учених, магістрантів, студентів іноземними мовами / за заг. ред. Ткаченко Н. М. Суми: ФОП Ткачов О. О., 2016. Вип. 3. С. 142–144.

19. Rostykus N. P. *Le développement de la lanowe contarte dans le conteste social de la personnalité d'écolier cadet*. *The 21st Century Callenges in Education and Science*: зб. матеріалів V Науково-педагогічних читань молодих учених, магістрантів, студентів іноземними мовами / за заг. ред. Лавриченко Н. М. Суми: Вінніченко М. Д., 2017. Вип. 4. С. 99–101.

АНОТАЦІЯ

Ростикус Н. П. Система ситуаційних вправ як засіб формування діалогічного мовлення учнів початкових класів. На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2019.

Роботу присвячено розвитку діалогічного мовлення учнів початкових класів засобом ситуаційних вправ у процесі вивчення лексико-граматичного матеріалу. Розроблено систему навчання учнів з оволодіння діалогічним мовленням, яка сприяє підвищенню рівня діалогічної компетентності учнів 1-4 класів. Проаналізовано труднощі, з якими стикаються вчителі початкових класів у процесі формування в учнів діалогічного мовлення. Розкрито й уточнено сутність базових

понять дослідження: *компетенція, компетентність, мовна компетентність, мовленнєва компетентність, комунікативна компетентність, діалогічна компетентність, діалог, ситуаційна вправа, система ситуаційних вправ*; запропоновано поняття *процес формування діалогічного мовлення учнів початкових класів*. Визначено критерії (активність учнів у процесі спілкування, словниковий запас учнів, дотримання правил спілкування, використання позамовних засобів, досягнення мети спілкування) й рівні діалогічної компетентності учнів, причини недостатнього рівня розвитку діалогічного мовлення учнів. Проаналізовано й уточнено етапи оволодіння діалогічним мовленням, види діалогів, наявні класифікації мовленнєвих вправ.

Експериментальна система ситуаційних вправ охоплює: зміст, підходи, періоди, етапи, принципи, методи, прийоми, засоби з метою забезпечення ефективності процесу оволодіння зв'язним діалогічним мовленням учнями 1 – 4 класів; методичні рекомендації щодо застосування системи ситуаційних вправ в освітньому процесі. Змістовий аспект запропонованої системи вправ передбачає: вибір предмета розмови, формування потреби спілкування, орієнтування на ситуацію й умови спілкування, адресата, створення діалогічного висловлення з урахуванням дотримання норм культури спілкування.

Ефективність розробленої системи обґрунтовано теоретично і підтверджено практично. На основі проведеного дослідження доведено, що розроблена система ситуаційних вправ позитивно впливає на розвиток діалогічного мовлення учнів початкових класів.

Ключові слова: *діалогічна компетентність, процес формування діалогічного мовлення учнів початкових класів, діалог, ситуаційна вправа, система ситуаційних вправ.*

АННОТАЦІЯ

Ростыкус Н. П. Система ситуационных упражнений как средство формирования диалогического вещания учащихся начальных классов. На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (украинский язык). Киевский университет имени Бориса Гринченко. Киев, 2019.

Дисертация посвящена развитию диалогической речи учащихся начальных классов средством ситуационных упражнений в процессе изучения лексико-грамматического материала. Разработана система обучения учащихся начальных классов по овладению диалогической речью, способствующая повышению уровня их диалогической компетентности. Проанализированы сложности, с которыми встречаются учителя начальных классов в процессе формирования у учащимися диалогической речи. Раскрыта и уточнена сущность основных понятий исследования: *компетенция, компетентность, речевая компетентность, коммуниктивная компетентность, диалогическая компетентность, диалог, ситуационное упражнение, система ситуационных упражнений*; предложено понятие *процес формування диалогічної мовлення учнів початкових класів*.

Определены критерии (активность учащихся в процессе общения, словарный запас учащихся, соблюдение правил общения, использование внеязыковых средств, достижения цели общения) и уровни *диалогической* компетентности учащихся, причины недостаточного уровня развития связной *диалогической* речи. Проанализированы и уточнены этапы овладения связной диалогической речью, виды диалогов, классификации речевых упражнений.

Экспериментальная система упражнений охватывает: содержание, подходы, периоды, этапы, принципы, методы, приемы, средства с целью обеспечения эффективности процесса овладения связной диалогической речью учащихся начальных классов; методические рекомендации по применению системы ситуационных упражнений в образовательном процессе. Содержательный аспект предлагаемой системы упражнений предусматривает: выбор предмета общения; формирование потребности общения, ориентирования на ситуацию и условия общения, на адресата; создание диалогического высказывания с учетом соблюдения норм культуры общения.

Эффективность разработанной системы обоснована теоретически и подтверждена практически. На основе проведенного исследования доказано, что разработанная система ситуационных упражнений положительно влияет на развитие диалогической речи учащихся *начальных классов*.

Ключевые слова: *диалогическая компетентность, процес формирования диалогической речи учащихся начальных классов, диалог, ситуационное упражнение, система ситуационных упражнений.*

ANNOTATION

Rostykus N. P. The System of Situational Exercises as the Means of Forming the Dialogic Speech of Junior Schoolchildren. On the rights of the manuscript.

Dissertation for the Degree of a Candidate of Pedagogical Sciences on Specialty 13.00.02 – Theory and Methods of Teaching (Ukrainian language). Borys Grinchenko Kyiv University. Kyiv, 2019.

The thesis is devoted to the development of a coherent dialogical speech of junior schoolchildren by means of situational exercises in the process of studying lexical-grammatical and syntactic material. The system of teaching younger students for mastering dialogical speech is developed, which helps to raise the level of speech and dialogical competence of pupils who study at grades 1-4. The difficulties faced by elementary school teachers in the process of mastering dialogic speech by students are analyzed. The essence of the basic concepts of the research is revealed and clarified: *competence, speech and communicative competence, dialogic competence, dialogue, situational exercise*; the concept of *the process of forming dialogical speech for elementary school students* is proposed. The criteria and levels of students' speech and communicative competence, didactic conditions and reasons for the lack of development of dialogical speech are determined. The stages of mastering the coherent dialogical speech, types of dialogues, classification of speech exercises are analyzed and specified.

The system of situational exercises covers: content, approaches, periods, stages, principles, methods, receptions, means to ensure the effectiveness of the process of mastering coherent dialogical speech of grades 1-4; methodical recommendations on the application of the system of situational exercises in the educational process. The semantic aspect of the proposed system of exercises involves: the choice of the subject of conversation, the formation of the need for communication, the orientation of the situation and the conditions of communication, the addressee, the creation of a dialogical statement, taking into account compliance with the norms of the culture of communication.

The classification of dialogic exercises in the aspect of life experience, age and individual characteristics of students are proposed and substantiated by the author of the study. Author's system of situational exercises in teaching younger students for mastering dialogical speech is developed, which helps to raise the level of dialogical competence of children who study in grades 1 – 4. The system of teaching-training situational exercises is based on the achievements of folk pedagogy, philosophy of education, linguistics, and psycholinguistics.

The effectiveness of the developed system is substantiated theoretically and confirmed practically. On the basis of the conducted research it was proved that the developed system of situational exercises influences the development of speech, in particular, the dialogical speech of junior schoolchildren.

Keywords: *dialogical competence, the process of dialogical speech formation of elementary school students, dialogue, speech and communicative competence, dialogue, situational exercise, system of situational exercises.* перелік фахових видань

Підписано до друку 04.02.2019 р. Формат видання 60x84/16.
Ум. др. арк. 1,16. Тираж 104 пр. Зам. № 19-932.
Київський університет імені Бориса Грінченка.
04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.
Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру
ДК № 4013 від 17.03.2011 р.